

СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКІ ОДИНИЦІ ПЛАНУ ВИРАЖЕННЯ ТЕМИ ШЛЮБУ В ОБРЯДОВОМУ ТЕКСТІ ВЕСНЯНО-ЛІТНЬОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ

У статті подано результати етнолінгвістичного дослідження різнопланових невербальних та вербальних одиниць, які репрезентують тему шлюбу в середньополіському обрядовому тексті весняно-літнього календарного циклу, зокрема з'ясовано особливості їх функціонування та семантику, розглянуто основні міфологічні уявлення, які лежать в основі їх постання.

Ключові слова: етнолінгвістичне дослідження, тема шлюбу, обрядовий текст, різнопланові невербальні та вербальні одиниці, явища традиційної народної духовної культури.

Марина Шарапа. СРЕДНЕПОЛЕССКИЕ ЕДИНИЦЫ ПЛАНА ВЫРАЖЕНИЯ ТЕМЫ БРАКА В ОБРЯДОВОМ ТЕКСТЕ ВЕСЕННЕ-ЛЕТНЕГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛА

В статье поданы результаты этнолингвистического исследования разноплановых невербальных и вербальных единиц, которые репрезентируют тему брака в среднеполесском обрядовом тексте весенне-летнего календарного цикла, в том числе определены особенности их функционирования и семантика, рассмотрены основные мифологические представления, которые лежат в основе их возникновения.

Ключевые слова: этнолингвистическое исследование, тема брака, обрядовый текст, разноплановые невербальные и вербальные единицы, явления традиционной народной духовной культуры.

Maryna Sharapa. MIDDLE POLISSYA UNITS OF THE EXPRESSION OF MARRIAGE THEME IN RITUAL TEXT OF THE SPRING AND SUMMER CALENDAR CYCLE

The article presents the results of ethnolinguistic study of diverse nonverbal and verbal units that represent the theme of marriage in Middle Polissya ritual text of spring and summer calendar cycle. The peculiarities of their functioning and semantics and basic mythological ideas that underlie their rise are revealed in the paper.

Key words: ethnolinguistic studies, the theme of marriage, ritual text, diverse non-verbal and verbal units, phenomena of traditional folk spiritual culture.

Етнолінгвістичні дослідження передбачають вивчення плану змісту етнокультури, тобто давньої моделі світу, побудованої на основі міфологічних уявлень, з'ясування етимології явищ духовної культури, реалізованої в різних її формах, встановлення взаємозв'язків та взаємозумовленості елементів мови й народної культури. Оскільки розвиток явищ традиційної народної духовної культури відбувається нерівномірно, більшість елементів не зникають, а змінюються в процесі нашарування, взаємозаміни, переходу в інші сфери побутування, особливої актуальності набувають дослідження календарних обрядових текстів у цілості всіх їх компонентів, а також у взаємозв'язках окремих календарних циклів між собою та з іншими обрядовими сферами, зокрема весільною.

У монографії Т. Агапкіної «Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл» серед основних загальнослов'янських міфопоетичних домінант всього весняно-літнього циклу народного календаря розглянуто тему символічного осуду неодруженої (незаміжної) молоді та стимуляції шлюбу, тему міжстатевого спілкування молоді в системі весняно-літніх свят та шлюбно-еротичну тему трійцько-купальського циклу. Автор

переконливо доводить, що шлюб посідає важливе місце серед основних традиційних цінностей (таких як урожай, приплід худоби, захищеність від стихійних лих та нечистої сили, здоров'я взагалі), набуття яких відбувається за допомогою ритуалу. Любовно-шлюбні інтереси соціуму й потенційна небезпека того, що «дівчину не візьмуть заміж», моделюють розвинену підсистему, яка функціонує зокрема в межах календарно-обрядового циклу [1]. Дослідження основних тем плану змісту (зокрема теми шлюбу), які формують середньополіський календарний весняно-літній обрядовий текст як семіотичну цілість, є важливим елементом реконструкції прастану традиційної народної духовної культури Середнього Полісся як частини загальнослов'янського мовно-культурного ландшафту.

Мета статті: з'ясувати мотиви постання, особливості функціонування та семантику різнопланових невербальних та вербальних одиниць, які репрезентують тему шлюбу в середньополіському календарному весняно-літньому обрядовому тексті.

Календарна й весільна слов'янська обрядовість (як і фольклор) пов'язані не тільки з багатьма явищами народного побуту та творчості, але й між собою – генетично, історично, типологічно. Пісенний репертуар календарних і весільних обрядів – частини цілого, елементи системи. Відомо, що весільний репертуар входив у систему календарного фольклору [9, с. 147, 150]. Календарні звичаї, спрямовані (у перспективі) на досягнення шлюбу, досить різноманітні – як за складом учасників, так і за своєю формою та функціями (ритуалізовані форми знайомства й спілкування молоді, оглядини, відкрите демонстрування намірів і вподобань (пристрастей) та магичні практики, покликані стимулювати або прискорити шлюб) [1, с. 494]. У багатьох народів усіх частин світу засвідчені ідеї про магичний зв'язок між продуктивністю природи та плодючістю людини (жінки), які відображені в циклі календарних обрядів [21, с. 103].

У календарній обрядовості тема шлюбу часто реалізується в мотивах символічного осуду неодруженої (незаміжньої) молоді та стимуляції шлюбів. Багатодітність здавна сприймали як добро та як Боже благословення, а бездітність, безшлюбність – як нещастя, як Боже покарання. Небажання та невміння взяти шлюб рішуче засуджувала община. Крім того, безшлюбність, за магичною асоціацією, негативно впливала на інші сфери репродукування: викликала неврожай, провокувала голод, вимирання худоби та інші негативні наслідки [1, с. 204; 21, с. 101].

Особливе місце у святкуванні Масниці посідають обрядові дії, пов'язані з шлюбно-статевими відносинами молоді. Звичай ритуального, часто жартівливого, покарання дівчат, які не вийшли заміж, та хлопців, які не одружилися, відомі майже всім європейським народам [6, с. 340]. У обрядовій традиції села Селець Народицького району Житомирської області відомий звичай чіпляння колодки – 'обрядова дія, яку виконували на Масницю, спрямована на засудження, висміювання неодружених молодих людей': *йак х \лoпe"ц` не" же" \ниўс`a, то йo \му че"п \л`айут ко \лодку на \шиўу, во \роўку, шо ў \держит`;* *йак не" oже" \ниўс`a до \пoстy, то на пост вуон же \ниц`a не" \буде.* У східних слов'ян *волочиння колодки* – це основний звичай, спрямований на висміювання молодих хлопців та дівчат, які не взяли шлюб [1, с. 215]. Звичай *волочити колодку* описаний багатьма вченими, які досліджували українські календарні обряди, зокрема Масницю. Завдяки цьому звичаю та звичаю народження колодки, у яких цей обрядовий предмет символізував продовження роду, частину міфічного дерева життя [5, с. 238], свято Масниці нерідко мало назву *Колодка* або *Колодій*. Звичай *колодки* відомий у багатьох територіальних варіантах. Так, колодку могли прив'язувати матері неодруженого парубка чи незаміжньої дівчини [1, с. 217; 11, с. 24]; парубкові, який мав позашлюбну дитину [11, с. 22] тощо. Але найчастіше колодку за традицією прив'язували неодруженим парубкам (рідше незаміжнім дівчатам), щоб швидше взяли шлюб. Пізніше поліно почали замінювати більш простими та легшими предметами: квітами, стрічками, хустинками, які часто називали *колодкою* [1, с. 215-218].

У слов'янських обрядових текстах *колодка* – це обряд Масниці, у якому незаміжнім дівчатам та неодруженим хлопцям прив'язували до ноги дерев'яну колоду (або інший предмет) на знак осуду або покарання за те, що вони вчасно не взяли шлюб. Обряд отримав назву за основним ритуальним предметом [16, т. 2, с. 541]. У семантиці назви можна простежити мотиви

важкої кари [11, с. 19]; бар'єру, який постає на шляху й гальмує рух; перешкоди, ускладненого чимось руху: сх.-слов. *колодка*, словац. *klát*, пол. *kloc*, зокрема, позначають предмети, які обмежують переміщення тварин і людей; дієслова *волочити*, *тягнути* й форми, похідні від них, також мають значення 'зволікати з чим-небудь', 'відкладати якусь дію чи рішення'; також в обрядовому вжитку колодка могла бути символом відсутньої шлюбної пари; символом поєднання молодих людей у пару [16, т. 2, с. 541–544]. Такі конотативні ознаки обрядового символу лежать в основі творення культурної семантики слова *колодка*.

В українських словниках назва *колодка* зафіксована як компонент предикативно-об'єктних словосполучень: *волочити колодку* – 'звичай чіпляти колодку неодруженому парубкові, який повинен волочити її, поки не відкупиться', *віддавати колодку* – 'великодній звичай давати парубкам писанки в обмін на танок, тобто музику до танців' [18, т. 2, с. 271]. У російських народних говорах обрядова назва колодка має значення 'прикрашена палиця, яку під час масляничних розваг прив'язували до ноги неодруженого парубка (або незаміжньої дівчини) ніби в покарання за те, що він не одружився, вимагаючи викуп грошима або горілкою', ця назва входить до складу словосполучення *волочити колодку* [17, т. 5, с. 71; т. 14, с. 158]. У слов'янських мовах ідентичними виявляються назви, які позначають об'єкт та інструмент ритуалу, а також фразеологія, яка описує обрядові дії: рос., укр., біл. *волочити колоду*, словен. *vleči ploh, klado*, укр., біл. *цягать, тягнуть колодку*, пол. *ciągnąć kloc*, пол. діал. *dźwigać kloc*; рос., укр., біл. *чіпляти, вішати, в'язати колодку*, пол. *przescerpić, przepinać, przywiązywać kloca* [16, т. 2, с. 541].

Зауважимо, що в деяких населених пунктах Середнього Полісся назва колодка, втративши своє первинне обрядове значення, входить до складу предикативно-об'єктного словосполучення *тягнути колодку*, тобто 'гуляти, співати, веселитися, випивати на Масницю' (с. Яполоть Костопільський р-н Рівненська обл.), 'ходити один до одного в гості на Масницю' (с. Липки Гошанський р-н). Імовірно, у обрядовій традиції цих населених пунктів залишилася первинна назва обряду, яка після нівелювання семантики основного обряду перейшла на один із його додаткових елементів. Наприклад, на Чернігівщині під назвою *тягати колодку* поширений обряд гостювання по сусідніх будинках або по всьому селу; у Західній Україні та на Прикарпатті, у тих місцях, де збереглися спогади про волочіння колодки на Масницю, звичай з колодкою сприймали винятково як привід для отримання пригосання [1, с. 219]. Відомо, що в структурі обряду колодки були наявні елементи обходу будинків та гуляння, пригосання під час викупу, який вимагала громада найчастіше від неодружених хлопців [1, с. 215–217]. Так, у словнику Б. Грінченка зі значенням 'гуляти, випивати на гроші, отримані як викуп від колодки' зафіксовано словосполучення *справляти колодія* (Колодій – понеділок Сирного (Масляного) тижня) [18, т. 2, с. 271]. На Сумщині побутують семантично диференційовані дві назви: 1) *тягати / волочити колодку* – 'гуляти весь тиждень, переходячи з будинку в будинок, іноді – переносячи з собою солom'яну ляльку' та 2) *прив'язувати колодку* – 'чіпляти колодку дівчатам та хлопцям, що не взяли шлюб' [15, с. 233–234].

Обрядова назва колодка може бути співвіднесена як із ритуальним предметом та обрядом, у якому використовують цей предмет, так і з календарною датою, коли виконували обряд. Відомо, що в поліській обрядовій традиції колодкою також називають 'четвер сиропусного (Масляного тижня)' [22, с. 117]. В обрядових західнополіських текстах до семантичної структури назви колодка належать такі елементи: 1) 'свято Масляна, коли неодруженим парубкам або їх батькам чіпляли до ніг колодку'; 2) 'група людей, які святкують (відзначають) Масляну' [4, т. 1, с. 236–237].

Отже, назва обрядового предмета *колодка* є семантичним дериватом від позаобрядової назви. Українська лексема *колодка* в обрядовому вжитку відома на позначення ритуального предмета, назви обряду та його учасників, хрононіма.

Зв'язок із шлюбною тематикою мають також обрядові дії, спрямовані на виявлення спроможності дівчини сорок раз підстрибнути на дошці, не впавши, або зламати сорок дощечок, що вказувало на зрілість та готовність дівчини до шлюбу. На території Нижньої Прип'яті такі звичаї віднесені до дня Сорока святих і мають назви *скакати на дошках*, *скакати*

в дошки, ламати дошки, гуляти ў скокалки, скакати ў скокалки, тобто стрибали на дощі, яку клали поперек колоди (вид гойдалки) [3, с. 68–72]. Відомості про схожі за семантикою звичаї зафіксовані й у деяких середньополіських населених пунктах: *ў с\кокалк'і ска\кали – т\реба\сорок\дошчок пере^м\бит'*; *д'еў\чата і х\лопц'і гу\л\али* (с. Піхоцьке Овруцький р-н Житомирська обл.); *ў с\кокалк'і гу\л\ал'і – к\лал'і та\ку пол'е\н\аку\тоўсту, на йеї к\лал'і\дошку, од\не ста\вало на о\д\ном кон\це, а д\руге – на д\ругом, од\не пудк\коч'ит да п'ід\н\іме ту\дошку, те\падає на\зад на\дошку, то то\го пудк'і\дає; так гу\л\ал'і, да\кайт'*, *шо тре\сорок\дошч'ок зло\мат'* (с. Дитятки Чорнобильський р-н Київська обл.).

У літній обрядовості тема шлюбу виявлена насамперед у купальському циклі святкувань, головними персонажами яких були представники обох статей – хлопці та дівчата. Лише дівчата виконували ритуальні дії плетіння вінків та виготовлення й прикрашання купальського деревця, яке необхідно було оберігати від хлопців, щоб ті не знищили його. Схожий за семантикою купальський звичай відомий у білорусів: хлопці намагалися зловити вінки, які кидали дівчата, й розірвати їх [19, с. 233–234]. Зі значення фразеологічних одиниць *забрати вінок* – ‘позбавити незайманості’, *загубити вінок* – ‘утратити незайманість’, *носити вінок* – ‘бути незайманою дівчиною’ можна простежити культурну семантику слова *вінок* як символу незайманості, який часто використовують в обрядовій реальності [18, т. 1, с. 239; 16, т. 1, с. 231]. Купальське деревце, як і вінок, можна розглядати не лише як символ рослинності, але і як символ дівочої цнотливості, а знищення цих ритуальних атрибутів символізує її закінчення. Так, М. Костомаров розглядає кинутий у воду вінок наприкінці купальських святкувань як символ закінчення дівочої цнотливості [13, с. 246].

Ідеї шлюбу підпорядкована сукупність купальських ритуалів, спрямованих на передбачення долі, та комплекс обрядових дій, покликаний, згідно з віруваннями наших предків, певною мірою вплинути на майбутнє подружнє життя й наблизити час одруження, приворожити нареченого [12, с. 120]. Найпоширенішим предметом ворожінь весняно-літнього періоду було ворожіння дівчат про шлюб, згадки про такий звичай знаходимо в етнографічних описах будь-якого народу [20, с. 65]. Важливою структурною ланкою купальського святкування були дівочі ворожіння на вінках, пущених на воду. Вода, за народними віруваннями, визначала напрям руху купальських вінків, а, отже, й той напрям, звідки можна чекати майбутнього нареченого, та вказувала на долю дівчини – власниці вінка [12, с. 46]. У середньополіській обрядовості дівочі ворожіння на вінках про заміжжя мали такі інтерпретації:

вінок попливе – дівчина вийде заміж: *вен\ки'ї ўйт' да на\воду пус\кайт'*, *поп\ли'ве – д'еўч'іна\вел'ми до\вол'на, йак не поп\ли'ве – ка'йт' – о\то\замуж не\ви'їде* (с. Яполоть Костопільський р-н Рівненська обл.); *ве^н\к'і пле^м\ли, д'еў\чата ве^н\ки пус\кали, воро\жили, йак ми'ї ве^м\нок попли\ве\дал'ше (п\хайеш, шоб поп\ли'ї) – це\замуж\ви'їде^ш, а ми'ї не поп\ли'ї – ос\таўс* (с. Куліші Ємільчинський р-н Житомирська обл.); *ко\торий в'е\нок попл'ї\ве, то во\на то\де'ї с\коро\замуж\в'їїде* (с. Межирічка Радомишльський р-н);

куди попливе вінок – туди дівчина вийде заміж: *в'е'н\к'і пус\кали на р'е'ї\ку, ку\ди попли\ве в'е'ї\нок – ту\ди п'ї\де\замуж, йак попли\ве ри'е\коју да\леко – то п'ї\де да\леко\замуж, йак\коло\бере'га\буде кру\тица – то\буде ў\свом се^м\л'ї\замужем* (с. Глинне Рокитнянський р-н Рівненська обл.); *в'е'н\к'і пле^м\ли; до\вечора\ігри, н'іс\н'ї, п\л'аск'ї, а по\том над\веч'ір зн'ї\майут' в'е'ї\ночк'ї, бе\рут' с'\в'іч'е'чк'ї с'\в'іт'ат', прик\р'іпл'ўйт' до в'ї\ночка і на\берез'і пус\кайт'*, *і в'ї\ночок пли\ве, це ўже ку\ди в'ї\ночок попли\ве – ту\ди\д'їчина\замуж\вийде* (с. Стирти Черняхівський р-н Житомирська обл.);

хлопець одружиться на тій дівчині, чий вінок зловить: *пл'е\л'ї\деўк'ї в'ен\к'ї, пус\кал'ї на\воду, йа\к'її х\лопец' злов'ит ч'ї\його в'ен\ка, то ўже\буде йе\тейї\д'еўч'іни' х\лопец'; х\лопц'ї гу\л\ал'ї с\д'еўкам'ї, ста\рал'їса зло\в'ит' – то [буде] во\на йо\го наре\чена* (с. Кишин Олевський р-н ~); *в'ен\к'ї на\р'єчку в'ї\нос'іл'ї, \кідал'ї в'ен\к'ї на\р'єчку, то ўже\кажут' \буде же\н'їца на тої\д'еўч'ін'е, с\ватат' йї\їе* (с. Ігнатпіль

Овруцький р-н ~); пус\кайт вен\к'і на \р'єчку, до ўже йа\к'її х\лопец кот\рого вен\ка з\лов'іт – то з\нач'іт то йо\го і суд\ба (с. Виступовичі Овруцький р-н ~); в'ен\к'і ро\б'ілі на Г\вана Ку\пайла, д'єў\чата о\соб'ен:о; йак в'іп\л'івує – то ўс'і х\лопц'і сто\йат` да ждут, шоб пр'іп\лиў до йо\го, ко\торіі з\лов'іт` – то \д'єўчи\на \замуж н'і\де за йо\го (с. Дитятки Чорнобильський р-н Київська обл.);

хлопець повинен зловити вінок коханої дівчини та одягти їй його на голову як наречений: от ми^і попр'і\ходили, да со\бе попли^е ли ве^н\к'і, ко\тора ш:иб\не да ўже пли\вут во\ни по \р'єц':і; а х\лопц'і ўже там дес` \дал\ше \лоўйат йіх; мої ве^н\нок пли\ве ўже, а ко\торіі х\лопе^ц ме^н\не \л'уб'іт, он б'е\ж'іт, по\н'аў ўже то\го в'ен\ка і со\б'е на \голова кла\де, пр'і\шоў і ме^н\не за \руку, ми^е\н'і то\го в'ен\ка нак\лаў, і це ўже йа йо\го наре^н\чена \буду; у ме^н\не во\но гет` сп\раўди<sup>е</sup>лос` (с. Рудня-Жеревці Лугинський р-н Житомирська обл.);

вінки зійдуться – дівчина із хлопцем зійдуться (дівчата пускали на воду вінки за себе й за хлопця): \д'єўк'і пле^н\тут, пус\кайт на \воду в'ен\к'і да во^н\ни пли^е\вут і с'в'єчк'і; йа\киї в'е\нок з в'ен\ком \з'їде^нца – то це та ўже \поїде \замуж (с. Селець Народицький р-н ~); вен\к'і пле\ли \д'єўк'і, пус\кали на \воду, од\ного за се\бе, од\ного за х\лопц'а, з \бере^нга \к'ідали; йак \тійе ве^н\к'і з'їш\лис'а, це ўже \вел\мо \добре, це ўже прик\м'ета, то \зїдеца з тим сво\йім х\лопцем (с. Старе Шарно ~);

вінки зійдуться – хлопець любить дівчину: пле\ли вен\к'і, \к'ідали, на х\лопц'іў за\гадували; ди\вилис`, йак вен\к'і с\ход\ац:а, ч'і \л'убит` йіх теї х\лопе^ц, ч'і не^н\л'убит` (с. Лозниця).

Одним із важливих елементів купальської обрядовості було розпалювання вогнища та перестрибування через нього. Перестрибування через вогнище сприймали як засіб очищення перед початком жнив, як засіб апотропейчної магії – щоб бути здоровим, набратися сил. Пізніше це стало ворожінням: дівчата та хлопці стрибали через вогнище парами, взявшись за руки (якщо руки в них не розійдуться – вони одружаться) [8, с. 398; 10, с. 23]. У всьому поліському ареалі вдалиї стрибок через вогнище віщував дівчині, що вона найближчим часом вийде заміж. Деякі предмети, які функціонують у діях навколо купальського вогнища, згодом використовували на весіллі [2, с. 275]. З етнографічних свідчень про купальські обряди відомо, що розпалювання купальського вогнища часто доручали жінкам або дівчатам. Жіноча фертильність – здатність народжувати, продовжувати рід – асоціювалася з вірою в запліднювальну силу вогню [12, с. 28]. Порівняємо: білоруський звичай перестрибувати через вогнище, щоб позбутися безпліддя [2, с. 275]. Згадки про звичай розпалювати купальське вогнище та перестрибувати через нього зафіксовані у більшості середньополіських населених пунктів, але лише в деяких відомі звичаї перестрибувати через вогонь парами: на Ку\пайла к\лал'і, на\л'іл'і о\гон` х\лопц'і та д'єў\чата, да ска\кал'і \ч'єрез тої о\гон` (с. Курчиця Новоград-Волинський р-н Житомирська обл.); о\гон` к\лал'і, х\лопц'і перес\к'ікувал'і цеї о\гон`, [хлопці з дівчатами за руки перестрибували] так йак у\же бу\ла л'у\боў (с. Кишин Олевський р-н ~); зб'і\райуца, д'їў\чата с х\лопцям'і за \рук'і б'е\руца – переп\ри'гуйут` о\гон` (с. Гошів Овруцький р-н).

На зв'язок купальських обрядів з весільними вказує також використання спільного обрядового предмета вільця: го\л'ачку йа\кус` д'єў\чата к\в'єткамі\ приб'і\райут` так йак \ви\л'це на с\вад\бу (с. Замисловичі Олевський р-н); вер\бове \в'іл'це б\рالی, ўби\рالی г'і\л':ам, кв'іточ\ками', \л'єнтамі' (с. Рижани Володарськ-Волинський р-н); ў\йєлце з\робимо да к\йє\ткам'і, х\лопц'і нам з\ломл'ат` ве<sup>н</sup>\р\ха, а ми ту\ди кропи\ву (с. Заньки Радомишльський р-н); на Г\вана Ку\пайла зби\ралис` д'їў\чата, шу\кали ў\л'іс'і \г'ілку, ў\йєлце, на ц'у \г'ілку уб'і\рالی бу\к'єти – с\к'іл'ки д'їў\чат – [стільки гілок і букетів]; х\лопц'і ста\ралис'а в'ід\іб\рат` у д'їў\чат, д'їў\чата одби\вайуца (с. Старе Шарно Народицький р-н ~); приб'і\рالی\ бу\ли, д'єў\чата прикра\шали\ ў\йєлце ў\с\ак'іми кў\йєточками', на \лодку, на це ў\йєлце шче пр'і\кол\ували\ с'\в'єчк'і, ці с'\в'єчк'і

за\пал\ували^і на \лоц:і і по ста\ву \їездили^і с цим ў\їєлце^м (с. Межирічка Радомишльський р-н).

У словниках української мови обрядова назва *вільце* (*гільце*) зафіксована зі значенням ‘обрядове деревце українського весілля’ [7, т. 1, с. 376; 18, т. 1, с. 169]. У поліських говорах, зокрема середньополіських, лексема *вільце* з усіма її фонетичними варіантами позначає ‘купальське обрядове деревце’ та ‘обрядове деревце українського весілля’ [14, с. 42]. Семантична подібність календарного й весільного атрибута, часто закріплена спільною номінацією, має глибоке генетичне коріння та сягає тих часів, коли свято Купала знаменувало початок шлюбного сезону, коли молодь збиралася на ігрища, які мали яскраво виражений любовно-еротичний характер [12, с. 66–67].

Отже, у середньополіських обрядових текстах тему шлюбу репрезентують такі одиниці: – акціонального плану: *чіпляння* колодки – ‘обрядова дія, яку виконували на Масницю, спрямована на засудження, висміювання неодружених молодих людей’; *пригощання* дівчатами хлопців на Масляну – ‘обрядова дія, мотивом постановня якої є відносини протилежних статей’: *і х\лопци пр\ї\ходили, і д\е\ў\чата ўгош\чали х\лопц\ї\ў, \тол\к\і не^м да\вали ру\ками шоб б\р\али, і \в\їлкойу н\е, шоб \ложкойу* (с. Рудня-Жеревці Лугинський р-н); *скакання* на дошках та *ламання* дощок – ‘забави, у яких спроможність дівчини виконати 40 раз одну дію вказувала на її зрілість та готовність до шлюбу’; *стрибання* молоді через купальське вогнище (найчастіше стрибання парами, взявшись за руки) – ‘обрядова дія, спрямована на випробовування, поєднання молодих пар та передбачення долі’; *перекидання* вінків через купальське вогнище – ‘ритуальна дія, спрямована на забезпечення швидкого одруження дівчат’: *в\ен\к\і \роб\ет, кла\дут на о\гон\, перек\ї\даїут\ \ч\ере^мз о\гон\, шоб \де\ў\к\і \замуж \в\їшли* (с. Ходаки Коростенський р-н); *пускання* купальських вінків на воду – ‘спосіб ворожіння, за допомогою якого дівчата дізнаються про свою долю, про нареченого’; – реалемного плану: *колодка* – ‘обрядовий предмет, який використовують в обряді, спрямованому на осуд, висміювання неодружених молодих людей’; *вінок* – 1) ‘символ дівочої цнотливості’, 2) ‘обрядовий предмет, який використовують в обрядах, спрямованих на передбачення заміжжя або його стимулювання’; *вогнище* – ‘засіб випробовування, поєднання молодих пар, які через нього стрибали’; *вільце* – ‘купальський та весільний обрядовий предмет’; – агентивного плану: неодружені *парубки* – ‘основні персонажі обрядів зі шлюбною тематикою’; *незаміжні дівчата* – ‘тс’; – локативного плану: *річка* – ‘місце, куди кидають вінки для ворожіння’; – темпорального плану: *Масляна* – ‘період виконання обрядів зі шлюбною тематикою’; *Сорок святих* – ‘тс’; *Івана Купала* – ‘тс’; – плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *засудження неодружених парубків, стимулювання до шлюбу, бажання молодих дівчат вийти заміж, намагання передбачити долю*; – вербального плану: *чіпляти колодку на шию; дівчата вгощали хлопців; дівчата й хлопці гуляли; гуляти у скокалки, скакати ~; сорок дощок перебити, ~ зламати; вінки плести, ~ робити, ~ вити; вінки пускати на воду, ~ на річку, вінки виносити на річку, вінки кидати на річку; вінки зійшлися; зловити вінок; накласти (на голову) вінок; на хлопців загадувати; класти вогонь, палити ~, перескікувати вогонь, за руки братися – перепригувати вогонь; прибирати вільце, вбирати ~, прикрашати ~ тощо.*

З’ясування семантики цих різнопланових невербальних та вербальних одиниць можливе лише за умов дослідження давніх міфологічних уявлень про небезпеку безшлюбності та необхідність стимулювання шлюбу; про асоціативний зв’язок плодючості природи та жіночої фертильності; про запліднювальну силу вогню; про рослинність як уособлення дерева життя, природної сили, до якої, зокрема, залучали молодь під час весільних та купальських обрядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М.: Индрик, 2002. – 816 с.
2. Агапкина Т. А. Очерки весенне-летней обрядности Полесья : ритуальные костры / Т. А. Агапкина // Полісся : мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 269–276.

3. Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М.: Индрик, 1995. – С. 21–107.
4. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / Г. Аркушин. – Луцьк, 2000. – Т. 1. – 353 с.; Т. 2. – 457 с.
5. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
6. Гроздова И. Н. Заключение / И. Н. Гроздова, А. С. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. – М.: Наука, 1977. – С. 337–345.
7. Етимологічний словник української мови: в 7-и т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – Т. 1–4. – К.: Наукова думка, 1982–1989.
8. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 507 с.
9. Земцовский И. И. К проблеме взаимосвязи календарной и свадебной обрядности славян / И. И. Земцовский // Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. – Л.: Наука, 1974. – С. 147–154.
10. Камінський В. Свято Купала на Волинському Поліссі / В. Камінський // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 5. – С. 11–23.
11. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3-х кн., 6-и т. / С. Килимник. – К.: Обереги, 1994. – Кн. 1, Т. 1–2. – 400 с.; Кн. 2, Т. 3–4. – 528 с.
12. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / Ю. Д. Климець. – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.
13. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
14. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.
15. Пашина О. А. Календарный цикл в северо-западных селах Сумщины / О. А. Пашина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М.: Индрик, 1995. – С. 230–250.
16. Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-и т. / [под общ. ред. Н. И. Толстого]. – Т. 1. – М.: Международные отношения, 1995. – 584 с.; – Т. 2. 1999. – 704 с.
17. Словарь русских народных говоров. – Т. 1–41. – М.–Л. (СПб): Наука, 1965–2007.
18. Словарь української мови / [упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – Т. 1–4. – К.: Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1996–1997.
19. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начала XX вв. / В. К. Соколова. – М.: Наука, 1979. – 287 с.
20. Токарев С. А. Приметы и гадания / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 55–66.
21. Токарев С. А. Эротические обычаи / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 98–104.
22. Толстая С. М. Полесский народный календарь / С. М. Толстая. – М.: Индрик, 2005. – 600 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014

УДК 811.161.1-112'23

Галина Яроцька

(Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова)

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ

«РУССКОЙ РАСТОЧИТЕЛЬНОСТИ»

В статье рассматривается языковая объективация стереотипа русского характера — «расточительства» на лексикографическом материале русского языка XIX века. Многочисленные номинации данного смысла образуют логико-рациональные и ценностные оппозиции с лингвокультурными идеями бережливости и щедрости. Специфика данного противопоставления в русском языковом сознании отражает акцент на моральных ценностях, отрицательное отношение к чрезмерной заинтересованности в личной выгоде,